

EETTISEMPÄÄ ELEKTRONIIKKA

OPAS KESTÄVIIN JULKISIIN HANKINTOIHIN

MIKSI VASTUULLISTA ELEKTRONIIKKAA?	3
MITÄ LAKI SANOO?	5
VASTUULLISUUSHAASTEET ELEKTRONIIKKASEKTORILLA	6
YHTEISHANKINTAYRITYKSILLÄ JA OHJEISTUKSILLA SUURI VAIKUTUS	8
MITEN VASTUULLISUUS TOTEUTUU NYT?	9
KÄYTÄ KESTÄVÄSTI, EHKÄISE E-JÄTETTÄ JA KIERRÄTÄ	10
EVÄITÄ ELEKTRONIIKAN VASTUULLISEMPAAN KÄYTTÖÖN JA HANKINTAAN	11
ESIMERKKI: DATAPORTIN TIETOKONEHANKINNAT	16
TALOUDELLINEN VASTUU HANKINNOISSA	17
VASTUUVALVONNAN KÄRJESSÄ: TCO CERTIFIED JA ELECTRONICS WATCH	18
SUOSITUKSET PÄÄTTÄJILLE JA HANKINTAYKSIKÖILLE	20
VASTUUSERTIFIKAATTEJA	21
YMPÄRISTÖMERKIT	23
LISÄÄ TIETOA	23
EU:N OPPAAT YMPÄRISTÖÄ SÄÄSTÄVISTÄ HANKINNOISTA	24

Tämän julkaisun on tuottanut **Eettisen kaupan puolesta ry (Eetti)**. Eetti on puoluepoliittisesti ja uskonnollisesti sitoutumaton kansalaisjärjestö, joka edistää oikeudenmukaista maailmankauppaa, kestäviä tuotantotapoja ja vastuullista kuluttamista.

YHTEYSTIEDOT

info@eetti.fi

050 349 5230

www.eetti.fi

© Eettisen kaupan puolesta ry

Julkaistu huhtikuussa 2015

Aineistoa käytettäessä lähde on mainittava.

Opas on julkaistu myös netissä osoitteessa

www.eetti.fi/vastuullinentekniikka.

KIRJOITTAJA Henri Purje

TAITTO Jesse Pasanen

Tämä julkaisu on tuotettu ympäristöministeriön tuella. Sen sisällöstä vastaa yksin Eettisen kaupan puolesta ry, eikä sen voida katsoa edustavan ympäristöministeriön mielipiteitä.

MIKSI VASTUULLISTA ELEKTRONIIKKA?

Huoli tuotannon vastuullisuudesta on kiihtynyt 2000-luvulla sitä mukaa, kun yhä suurempi osa käytämistämme tavaroista ja laitteista on alettu valmistaa kaukomailla ja tietoisuus globalisoituneen talouden ympäristö- ja ihmisoikeusongelmista on kasvanut. Tämä on näkynyt myös pyrkimyksenä huomioida kestävyysnäkökulmat aiempaa järjestelmällisemmin julkisen sektorin toiminnassa.

Tietotekniikka on yksi riskialoista. Laitteiden tuotantoketjut ovat monipolvisia, ja valmistus tapahtuu usein maissa, joissa työntekijöiden ja ympäristön oikeuksien valvonta on puutteellista. Viime vuosina on alettu kiinnittää huomiota myös taloudelliseen vastuuseen: monet tunnetuimmista it-brändeistä ovat välttäneet veroja yleistä oikeustajua vastaan sotivien monimutkaisten rahoitusjärjestelyiden avulla.

Täyttääkseen vastuuvollisuutensa on viranomaisen huomioitava sosiaalinen, ekologinen ja taloudellinen kestävyys tietotekniikkalaitteiden ja -palveluiden käytötavoissa, hankinnoissa ja käytön jälkeisessä elämässä.

Julkisten hankintojen arvo Euroopan unionissa on noin 2 000 miljardia euroa vuodessa, mikä vastaa lähes viidennestä EU:n bruttokansantuotteesta. Julkisia hankkijoita – eli niin sanottuja hankintayksiköitä – ovat valtion ja kuntien virastot ja laitokset, kuntayhteenliittymät ja esimerkiksi koulut. Suomessa niiden tekemien

hankintojen kokonaisarvo oli noin 35 miljardia vuonna 2010, mikä vastasi 20 prosenttia kansantuotteesta.

Julkishankintojen suuren volyymin vuoksi niissä noudatettavilla periaatteilla ja käytännöillä on huomattava vaikutus markkinoiden, yritysten ja toimintapojen kehitykseen laajemminkin.

Joillakin aloilla, esimerkiksi rakentamisessa ja tietotekniikassa julkishankkijoiden rooli on poikkeuksellisen keskeinen, sillä ne vastaavat merkittävästä osuudesta

”Joka viides tietokone Euroopassa on julkisen sektorin ostama.”

kaikista ostoista. Arvioiden mukaan joka viides tietokone Euroopassa on julkisen sektorin toimijan ostama.

Suosimalla omissa hankinnoissaan mahdollisimman vastuullisia tuotteita ja palveluita julkinen sektori paitsi noudattaa omia vastuuvälitteitään ja näyttää esimerkiksi, myös luo kysyntää ja antaa tuottajille taloudellisen kannustimen panostaa vastuullisuuteen. Esimerkiksi Euroopan komission mukaan viranomaiset voivat hankintatoimillaan ”edistää työmahdollisuuksia, ihmisarvoista työtä, sosiaalista osallisuutta, esteettömyyttä ja saavutettavuutta ja kaikille sopivaa suunnittelua ja pyrkiä sii-

hen, että sosiaalisia normeja noudatetaan laajemmin.”¹

Hankinnan kohteiden – laitteiden ja palveluiden – kestävyyttä tai eettisyyttä voidaan arvioida **ekologisin, sosiaalisin ja taloudellisin** kriteerein.

Ekologinen kestävyys viittaa tuotteen aiheuttamaan ympäristökuormitukseen: kuinka paljon luonnonvaroja valmistusprosessi syö, millainen on tuotteen valmistuksen ja käytön aikainen ympäristörasitus ja energiantarve, kuinka laite kuormittaa luontoa käytöstä poistuttuaan.

Elektroniikkateollisuus ei ole kevyttä liiketoimintaa: sektorin globaali hiilijalanjälki on kaksi kertaa suurempi kuin Suomen.² Suurimmat ympäristörasitteet ovat energiankulutus ja siitä aiheutuvat kasvihuonekaasupäästöt, kaivannaisten louhinnan ympäristövaikutukset, elektroniikkajäte sekä laitteissa käytetyt myrkylliset kemikaalit ja

raskasmetallit. Eniten energiaa kuluttavat palvelimet, konealut, kopio- ja monitoimikoneet, tietokoneet ja näytöt.

Sosiaalinen kestävyys tarkoittaa tuotteiden valmistuksen ja käytön yhteiskunnallista ja ihmisoikeusulot-

¹ EU-komission opas sosiaalisten näkökohtien huomioonottamisesta julkisissa hankinnoissa. Ks. <http://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=6457&langId=fi>

² Elektroniikkateollisuuden päästöt ovat noin 130 millijoonaa hiilidioksiditonna vuodessa, Suomen reilut 60. Ks. <http://www.green-alliance.org.uk/resources/A%20circular%20economy%20for%20smart%20devices.pdf>

tuvuutta. Tällöin kyse on esimerkiksi siitä, millä tavoin valmistusprosessissa varmistetaan työntekijöiden perusoikeuksien tai yleismaailmallisten ihmisoikeuksien turvaaminen. Vastuullisen toimittajan oletetaan yleensä noudattavan ainakin Kansainvälisen työjärjestön ILO:n yleissopimuksia, YK:n lapsen oikeuksien sopimusta, vähimmäispalkkoja ja työaikoja koskevaa kansallista lainsäädäntöä sekä yleisiä ympäristö-, terveys- ja turvallisuusvaatimuksia.

Viime vuosina huomiota on alettu kiinnittää myös hankintojen taloudelliseen vastuullisuuteen, esimerkiksi siihen, että tuotteen tai palvelun toimittava yritys maksaa veronsa asianmukaisesti.

EU:ssa on ylimmän poliittisen tason vahvoja linjauksia vastuullisten hankintojen tärkeydestä. Suomessa asiasta on hallituksen periaatepäätös, ja vastuullisia hankintoja on korostettu myös monissa muissa asiakirjoissa. Useilla Suomen kaupungeilla on strategisia linjauksia hankintojen kestävydestä.

Myönteistä kehitystä onkin tapahtunut etenkin ekologisen vastuullisuuden saralla. Nykyään on tavanomaista, että tuotteen on täytettävä jonkinlaiset ”ympäristöystävällisyyskriteerit”. Esimerkiksi tietotekniikan energiatehokkuudesta on määritetty jäsenmaita sitova EU:n minimitaso. Suomessa valtioneuvosto on periaatepäätöksessään linjannut, että kaikissa valtion hankinnoissa on tavoitteena energia- ja ympäristötavoitteita edistävä sekä cleantech-ratkaisuja hyödyntävä kokonaistaloudellisesti paras vaihtoehto.

Esimerkiksi Helsinki on päättänyt, että vuoteen 2020 mennessä kaikkiin kaupungin hankintoihin tulisi sisältyä kestävä kehityksen kriteereitä. Vuonna 2013 kaupun-

gin keskitetyn asiantuntijaelimen, hankintakeskuksen, virastoille ja liikelaitoksille toteuttamista yhteishankintakilpailutuksista 44 prosenttia sisälsi kestävä kehityksen kriteereitä.

Ympäristökestävyyttä on vauhdittanut taloudellinen hyötyajattelu: energiapihi tai käytöltään pitkäikäinen laite tulee ajan mittaan myös edullisemmaksi.

Toisaalta vaikka puhe niin sanotusta elinkaariajattelusta on yleistynyt, pääsääntöisesti hankinnoissa ei huomioida laitteen tai palvelun koko valmistusprosessin, käytön ja jälkikäsittelyn kuormitusta, vaan ”elinkaari” tarkoittaa käytännössä laitteen käyttöaikaa hankinnan tehneen hankintayksikön alaisuudessa. Tämä on ongelma, sillä esimerkiksi älypuhelimien, tablettien ja kannettavien tietokoneiden ilmastokuormituksesta 60–85 prosenttia syntyy tuotantovaiheessa.

Siinä missä ekologinen vastuullisuus on puutteistaan huolimatta jo operationalisoitunut hankintaohjeisiin, tarjouspyyntöihin, puitesopimuksiin ja hankintojen käytäntöön, sosiaalinen kestävyys on pitkälti edelleen ylevien mutta epäkonkreettisten periaatteiden tasolla. Taloudellisen vastuun huomioiminen on vasta alussa.

Kun Finnwatch-järjestö vuonna 2013 analysoi 76 niin sanottujen ”riskituoteryhmien” tarjouspyyntöä vuoden ajalta, kävi ilmi, että niistä 12 huomioi ympäristöystävällisyyden ja neljä sosiaaliset kriteerit. Elektroniikka-alan hankintoja sisältyi tarkasteluun 18. Niistä kahdessa oli huomioitu ympäristökriteerit, sosiaalisia näkökulmia ei yhdessäkään. Kolmessa hankinnassa neljästä ainoana valintaperusteena oli halvin hinta.

Tätä katsausta varten on kartoitettu, kuinka kestävyys näkyy Suomen neljän suurimman kaupungin tie-

”Sosiaalisen ja taloudellisen kestävyden huomioiminen on pitkälti vielä alkutekijöissään”

totekniikan käytössä ja hankinnoissa. Selvitimme myös kuntapäättäjien hankintatietämystä, ja tiedustelimme eri taustaisten suomalaisten ja eurooppalaisten asiantuntijoiden näkemyksiä vastuullisten elektroniikkahankintojen mahdollisuuksista ja rajoitteista.

Katsauksen perimmäisenä tavoitteena on koota parhaita käytäntöjä ja esittää tapoja tietotekniikan kestävyden kattavampaan huomioimiseen. Vastuullisuuden ehto on, että it-laitteiden ja -palveluiden käyttötavoissa, hankinnoissa ja käytön jälkeisessä elämässä huomioidaan mahdollisimman kattavasti sosiaalinen, ekologinen ja taloudellinen kestävyys.

MITÄ LAKI SANOO?

Kaikissa julkisissa hankinnoissa tulee noudattaa Maailman kauppajärjestön WTO:n määrittelemiä periaatteita, joita ovat taloudellisuus, avoimuus, kilpailullisuus, syrjimättömyys ja tavaroiden vapaa liikkuminen.

Euroopan unionissa hankintoja säädellään hankintadirektiivillä, joka pannaan jäsenmaatasolla toimeen kansallisessa lainsäädännössä. Hankintadirektiivi on hiljattain uusittu, ja Suomen hankintalakia päivitetään parhaillaan. Takaraja EU-direktiivin voimaansaattamiselle on huhtikuun 2016 alku. Hankintalain lisäksi it-hankintoja Suomessa määrittävät muun muassa kuntalaki sekä tietohallintalaki.

EU-tasolla julkisten hankintojen vastuullisuudesta on linjattu myös esimerkiksi vuoden 2011 yritysten yhteiskuntavastuuta koskevassa strategiassa. Lisäksi viran-

omaishankkijoiden tulee huomioida muun muassa YK:n liiketoimintaa ja ihmisoikeuksia koskevat periaatteet sekä OECD:n vastuuperiaatteet monikansallisille yrityksille. Julkistoimijoilla on velvollisuus varmistaa, etteivät ne edes välillisesti edistä perustyoelämäoikeuksien tai ihmisoikeuksien loukkauksia.

Hankintalaissa ei ole periaatteellisia esteitä tiukkojen vastuullisuuskriteerien sisällyttämiselle. Päinvastoin se sallii niiden sisällyttämisen kaikkiin hankintoihin. Lain pykälässä 49 tämä on määritelty seuraavasti:

”Hankintayksikkö voi asettaa hankintasopimuksen toteuttamiselle erityisehtoja, jotka voivat koskea erityisesti ympäristö- ja sosiaalisia näkökohtia, kuten ammatillista koulutusta työpaikalla, Kansainvälisen työjärjestön (ILO) sopimusten noudattamista, työoloja ja työehtoja tai vammaisten palvelukseen ottamista. Edellytyksenä on, että ehdot ovat syrjimättömiä ja yhteisöoikeuden mukaisia ja että niistä ilmoitetaan hankintailmoituksessa tai tarjouspyynnössä.”

Kokonaistaloudellisten edullisuuden arvioinnissa on mahdollista huomioida myös ”asianomaisen yleisön tarpeisiin liittyviä” taloudellisia, laadullisia ja ympäristövaatimusten täyttämiseen liittyviä perusteita, jos ne ovat mitattavissa ja liittyvät hankinnan kohteeseen.

Lakiasiantuntijoiden mukaan ostajalla on nykyisen lainsäädännön puitteissa hyvin suuri liikkumavara ja vapaus käyttää mitä tahansa laatu- tai muita ominaisuustekijöitä tuotteiden ja palveluiden valinnassa. Toistai-

seksi sosiaalisten vastuullisuuskriteerien soveltaminen on kuitenkin jäänyt verrattain vähäiseksi. Taloudellisten kestävyysnäkökulmien huomioisesta on vasta alustavia kokemuksia.

Uusi hankintadirektiivi antaa periaatetasolla aiempaa paremmat mahdollisuudet erityiskriteerien käytölle hankintaprosessin eri vaiheissa. Yksi lakiuudistuksen tavoitteista on nimenomaisesti helpottaa esimerkiksi työllisyyteen ja sosiaaliin näkökulmiin liittyvien tekijöiden huomioimista. Jatkossa on esimerkiksi helpompi sisällyttää kilpailutukseen tuotantomenetelmät ja -prosessit, vaikkeivät ne olisikaan lopputuotteen (hankinnan kohteen) näkyviä ominaisuuksia.

Direktiivissä EU velvoittaa jäsenmaita toteuttamaan ”aiheellisia toimenpiteitä varmistaakseen, että talouden toimijat noudattavat hankintasopimuksia toteuttaessaan sovellettavia ympäristö-, sosiaali- ja työoikeudellisia velvoitteita, jotka on vahvistettu unionin oikeudessa, kansallisessa lainsäädännössä, työehtosopimuksissa tai - - kansainvälisissä ympäristö-, sosiaali- ja työoikeudellisissa säännöksissä” (artikla 18.2.). Kansainvälisillä säännöksillä tarkoitetaan tässä esimerkiksi Kansainvälisen työjärjestön ILO:n työntekijöiden oikeuksia koskevia yleissopimuksia.

Se, kuinka Suomi ja muut EU-maat kansallisessa hankintalainsäädännössään määrittelevät ”aiheelliset toimenpiteet”, määrittää paljon vastuullisuuskriteerien käyttömahdollisuuksia.

”Hankintayksikkö voi asettaa hankintasopimuksen toteuttamiselle erityisehtoja, jotka voivat koskea erityisesti ympäristö- ja sosiaalisia näkökohtia”

- Hankintalaki, pykälä 49

VASTUULLISUUSHAASTEET ELEKTRONIIKKASEKTORILLA

Elektroniikkalaitteiden tuotanto- ja arvoketju on tyypillisesti pitkä ja monipolvinen. Eri tuotantovaiheet tahtuvat usein eri maissa, ja niistä vastaavat eri yritykset. Jotkut erikoistuvat raaka-aineisiin, toiset komponentteihin, kolmannet kokoonpanoon ja niin edelleen.

Lopputuotteeseen tavalla tai toisella osallisten yritysten koko voi vaihdella pikkufirmasta poikkikansaliseen konserniin. Hyvä esimerkki jälkimmäisestä on taiwanilainen sopimusvalmistaja Foxconn, yksi maailman suurimmista elektroniikkayrityksistä. Sen asiakkaita ovat useimmat tunnetuimmat it-brändeistä. On tavanomaista, että varsinainen ”pääyritys”, se, jonka tuotemerkkiin laite yhdistetään, ei omista itse ensimmäistäkään tuotantolaitosta. Tämän kaltainen tuotantorakenne tekee vastuullisuuskriteerien noudattamisen varmistamisen haastavaksi.

Elektroniikkasektorin ongelmat liittyen työntekijöiden oikeuksiin, työturvallisuuteen, ihmisoikeuksiin ja ekologiseen kestävytyteen tunnetaan nykyisellään jo melko hyvin. Suuri kiitos tästä kuuluu kansalaisjärjestöille, jotka ovat nostaneet esiin ongelmia niin kaivoksilla, joista raaka-aineet tulevat, tehtaissa, joissa laitteet valmistetaan, kuin kaatopaikoilla, jonne elektroniikkaromu edelleen valitettavan usein päättyy.

Alla on lyhyt kertaus suurimmista elektroniikkalaitteiden arvoketjuun ja elinkaareen liittyvistä globaaleista vastuullisuusongelmista.

Haasteet alkavat kaivoksilta

Monet elektroniikkalaitteissa käytetyt raaka-aineet ovat peräisin kaivoksilta maissa, joissa perusihmisöikeuksien turvaaminen on vaikeaa. Esimerkiksi Kongon demokraattisessa tasavallassa kapinallisten ja erinäisten puolisoitilallisten joukkojen hallussa olevat kaivokset ovat rahoittaneet ja ruokkineet sotimista, jossa on kuollut enemmän ihmisiä kuin yhdessäkään konfliktissa sitten toisen maailmansodan.

Kongosta ja sen naapurimaista tulee suuri osa elektroniikkakomponenteissa käytetystä tinasta, tantaalista, volframista ja kullasta. Ilman niitä tietokoneet, tabletit ja kännykät eivät toimisi. Välttämättömiä raaka-aineita it-laitteiden komponentteihin löytyy myös muista ihmisoikeusriskimaista esimerkiksi Keski-Afrikassa sekä Latinalaisessa Amerikassa.

Kaivosten lisäksi puutteita työoloissa on kaivannais-ten myyntikeskuksissa sekä sulatoissa. Sulatoista suuri osa sijaitsee Aasiassa ja Lähi-idässä. Niissä ei useimmiten erotella ”konfliktivapaita” ja ”konfliktimineraaleja”.

Etenkin suuremman mittakaavan kaivostoiminta on johtanut myös huomattaviin ympäristötuhoihin.

Tehtaiden työoloissa on parannettavaa

Suuri osa elektroniikkalaitteistamme valmistetaan tehtaissa, joiden työolot eivät täytä kansainvälisesti sovittuja vähimmäisstandardeja.

Lukuisissa tutkimuksissa on osoitettu, kuinka tunnetuimpien teknologiabrändien käyttämisessä tuotantolaitoksissa ei makseta elämiseen riittävää palkkaa, teetetään epäinhimillisiä ylitoita, kielletään järjestäytyminen ja kollektiiviset työehtoneuvottelut eikä anneta mahdollisuutta lepotaukoihin. Puutteet työturvallisuudessa ovat yleisiä.

Räikeimmissä tapauksissa on tavattu nykyajan orjuutena pidettävää velkavankeutta ja työntekijöiden passien takavarikointia.

Elektroniikka rasittaa luontoa ja terveyttä

Suurimmat elektroniikkalaitteiden ympäristörasitukset ovat energiankulutus ja siitä aiheutuvat kasvihuonekaasupäästöt, elektroniikkajäte sekä laitteissa käytetyt myrkylliset kemikaalit ja raskasmetallit.

Laitteista eniten energiaa kuluttavat palvelimet, konesalit, kopio- ja monitoimikoneet, tietokoneet ja näytöt. Vaikka monien laitteiden energiatehokkuus on parantunut, tietotekniikan käytön lisääntyminen sekä kasvanut tarve tiedon varastoinnille ja prosessoinnille merkitsevät, että energiatarve on edelleen nousussa.

Energiankulutusta sekä uusiokäytön tarvetta lisää myös laitteiden lyhyt käyttöikä. Arvioiden mukaan älypuhelimien keskimääräinen käyttöikä on noin 1,8 vuotta, tablettien 2,5 vuotta ja kannettavien tietokoneiden

"Tietotekniikan vastuullisuutta tulisi parantaa koko elinkaarella: kaivoksilla, kokoonpanolaitoksilla, käytössä ja kierrätyksessä."

reilut kolme vuotta.³

Alle viidennes käytöstä poistetusta elektroniikasta maailmassa kierrätetään asianmukaisesti. Elektroniikkajätettä syntyy vuosittain kymmeniä miljoonia tonneja, ja määrän arvioidaan kasvavan kolmanneksella vuosina 2012–2020. Suomessakin jätteen määrä on arviolta noin sata tonnia vuodessa. Elektroniikkajätteen lähettäminen ulkomaille on laitonta, mutta käyttökelpoisen käytetyn elektroniikan ei.

Laitteiden kunnon valvominen on kuitenkin vaikeaa, ja esimerkiksi Nigeriaan ja Ghanaan lähtee Euroopasta paljon "uusiokäytettäviä" laitteita, jotka päätyvät suoraan kaatopaikalle. Arviolta 5–13 prosenttia EU-alueen e-jätteestä viedään laittomasti ulkomaille. Suuri osa elektroniikkajätteen kasvusta tulee etelän nousevista talouksista, joissa kierrätys ja jälkikäsittely ovat usein heikolla tolalla.

Elektroniikkaromuvuoret ovat vakava ympäristö- ja terveysriski. Laitteissa on usein elohopeaa, lyijyä ja muita raskasmetalleja, erilaisia loiste- ja palonestoaineita sekä muoveja, jotka epäasianmukaisesti käsiteltyinä voivat saastuttaa maaperää, ilmaa ja vesistöjä. Monet näistä aineista, kuten myös e-jätteen käsittelyssä käytettävät kemikaalit, ovat lisäksi erittäin vaarallisia terveydelle. Esimerkiksi hengitystiesairaudet ovat yleisiä kehitysmaiden romunkerääjien keskuudessa. Monet heistä ovat alaikäisiä lapsia. E-jätteen haitalliset aineet voivat aiheuttaa myös erilaisia syntymävikoja, hermovaurioita, syöpää ja monia muita terveyshaittoja.

Taloudellinen vastuu nousussa
Viime vuosina yhteiskuntavastuun osana on alettu puhua

myös yritysten taloudellisesta vastuusta, johon luetaan esimerkiksi se, että yritys maksaa voitoistaan oikeudenmukaisesti veroa. Tällä hetkellä yleinen ymmärrys Suomessa ja EU:ssa on, että vastuullinen veronmaksu on keskeinen osa vastuullista liiketoimintaa.

Verojaan aggressiivisesti minimoivat yritykset saavat ansaitsematonta kilpailuetua suhteessa muihin, vastuullisempiin toimijoihin, ja vääristävät siten markkinamekanismia. Samalla verotulot pienenevät. Verovälttely tyhjentää siis juuri sitä kirstua, josta julkisyhteisöiden hankinnat ja muu toiminta rahoitetaan.

Monimutkaiset, veroparatiiseja hyödyntävät vero- ja rahoitusjärjestelyt ovat keskeinen osa monien tunnettujen kansainvälisten laite- ja ohjelmistovalmistajien liiketoimintaa. Esimerkiksi Apple, Microsoft ja Google ovat olleet julkisuudessa mittavan veronvälttelynsä vuoksi.

³ Ks. <http://www.green-alliance.org.uk/resources/A%20circularity%20economy%20for%20smart%20devices.pdf>

YHTEISHANKINTAYRITYKSILLÄ JA OHJEISTUKSILLA SUURI VAIKUTUS

Valtion hankintoja on keskitetty valtiovarainministeriön alaisuudessa toimivaan Hansel-yhteishankintayritykseen, joka hoitaa kilpailutuksia ja tekee puitesopimuksia hankintayksiköiden käyttöön. Esimerkiksi vuonna 2014 Hanselin tekemien puitejärjestelyiden kautta ostettiin 715 miljoonan euron edestä tavaroita ja palveluita. Tietotekniikan osuus oli reilut 190 miljoonaa. Kuntien yhteisiä hankintoja puolestaan on ohjeistettu Kuntaliitosta käsin. Kuntaliiton omistama KL-Kuntahankinnat Oy kilpailuttaa ja hallinnoi Hanselin tavoin puitesopimuksia. Kaikista julkisista hankinnoista noin 75 prosenttia tehdään kuntasektorilla.

Yhteishankintojen tai yleisohjeistusten tarkoituksena on säästää rahaa, aikaa ja työvoimaa. Yksittäisillä hankintayksiköillä ei usein ole myöskään riittävää asiantuntemusta monimutkaisten

hankintaprosessien tekemiseen itsenäisesti.

Käytännössä Hanselin ja Kuntaliiton ohjeistukset, puitejärjestelyt, mallisopimukset ja esimerkit ohjaavat paljolti sitä, kuinka hankintoja Suomessa tehdään, millaisia käytäntöjä niissä noudatetaan ja mitä ylipäänsä pidetään mahdollisena. Vastaava keskeinen portinvartijarooli on hankintapalveluita, -neuvontaa ja -koulutusta antavalla valtio-omisteisella Motiva Oy:llä.

On vaikeaa kuvitella, että oleellisia ja laajasti noudatettuja muutoksia yleisiin hankintakäytäntöihin tulisi ilman, että joku näistä kolmesta toimijasta antaisi sille hyväksyntänsä. Puitejärjestelyillä on keskeinen asema it-hankinnoissa, ja toisaalta kuntien hankintaviranomaiset sanovat usein suoraan heidän toimintansa perustuvan olemassa oleviin suosituksiin.

Tietokonehankinnat olivat ensimmäisiä Hanselin puitejärjestelyitä, joissa sosiaalisia vastuullisuusnäkökulmia pyrittiin huomioimaan. Joissakin it-hankintasopimuksissa toimittajilta on edellytetty vapaaehtoista vastuullisuusselvitystä. Mikäli selaista ei toimiteta heti sopimuksen alussa, Hansel tekee toimittajille vastuullisuuskyselyn. Kaikkien hankintojen alussa tehdään nykyään riskikartoitus, jossa tarkastellaan myös työntekijöiden oikeuksia ja ihmisoikeuksia. Hanselin mukaan sosiaalisen vastuun operationalisointi sopimusten vertailuprusteissa ja sopimusehtojen toteutumisen valvonta on kuitenkin osoittautunut vaikeaksi.

MITEN VASTUULLISUUS TOTEUTUU NYT?

Vastuullinen infomaatio- ja kommunikaatioteknologian käyttö edellyttää, että laitteiden ja palveluiden hankinnassa, käyttötavoissa ja käytön jälkeisessä elämässä huomioidaan mahdollisimman kattavasti sosiaalinen, ekologinen ja taloudellinen kestävyys.

Kun kysyimme Suomen neljän suurimman kaupungin tietotekniikkahankintoja tekeviltä asiantuntijoilta erityisten ekologisten ja sosiaalisten kriteerien käytöstä, enemmistö sanoi etenkin sosiaalisten kriteereiden käytön olevan vaikeaa tai mahdotonta. Yksikään kaupunki ei ollut soveltanut niitä käytännössä periaatetason viittauksia lukuun ottamatta, joskin kiinnostusta on. Taloudellisen vastuun kriteereistä vasta keskustellaan, ja monet hankintayksiköt kokevat, että niiden sisällyttäminen hankintoihin olisi nykyisen lainsäädännön puitteissa vaikeaa.

Ekologisten kriteerien käytössä on onnistuttu huomattavasti paremmin, mutta niidenkin ala on edelleen varsin suppea tuotantoketjun ja tuotteen elinkaaren kokonaisympäristövaikutukset huomioiden.

Ekologinen vastuullisuus

Suomessa ekologistia hankintoja on huomioitu hankinnan eri vaiheissa: pakollisissa vaatimuksissa (tekniset eritelmat), pisteytettävissä tarjoajien vertailuperusteissa sekä hankintasopimuksen ehdoissa.

Varsinkin tuotteen käyttöaikaiseen energiatehokkuuteen liittyvä ekologinen kestävyys on huomioitu esimerkiksi Hanselin ja Motivan toiminnassa ja ohjeistuksissa. Laitteille on asetettu energiatehokkuusvaatemia (Energystar-merkki) ja annettu laatuvertailussa lisäpisteitä vähäisestä virrankulutuksesta. Hanselin puittejärjestelyissä kannettaville tietokoneille 10 prosenttia vertailupisteistä perustuu "haitallisten ympäristövaikutusten minimointiin".

"Yksikään Suomen kaupunki ei ole soveltanut sosiaalisia kestävyyskriteereitä tietotekniikkahankinnoissaan periaatetason viittauksia lukuun ottamatta."

Joissain hankintayksiköissä, esimerkiksi Helsingin hankintapalveluissa, toimittajilta on edellytetty pitkiä takuuajkoja, mikä on ohjannut niitä tarjoamaan pitkän käyttöikäisiä laitteita.

Ongelmallisemmaksi on osoittautunut käyttöä edeltävä ja seuraava aika: laitteen tuotantoketjuun (raaka-aineiden hankinta, valmistusvaiheen ja -laitoksen ympäristökuormitus, kuljetukset) sekä kierrätykseen ja uudelleenkäyttöön liittyvät ominaisuudet.

Helsinki on vaatinut it-laitteiden ja monitoimielekt-

roniikkalaitteiden toimittajia huomioimaan laitteiden kestävä kierrätyksen ja uudelleenkäyttämisen, mutta yllä mainitun kaltaisen kattavan elinkaariajattelun ei ole yleisesti katsottu kuuluvan suoranaisesti "hankinnan kohteen ominaisuuksiin" – mikä on lain edellytys erityiskriteerien käytölle.

Sosiaalinen vastuullisuus

Sosiaalisten vastuukriteerien soveltamisesta tietotekniikkaostoihin on vielä melko vähän kokemuksia. Syyksi nimetään usein hankintalain rajoitukset tai toimittajan sosiaalisen vastuun todentamisen vaikeus. Erään suuren kaupungin it-hankinnoista vastaavan johtajan kommentti kuvastanee monen hankkijan ajattelua:

"Valitettavasti nykyinen hankintalaki ajaa hinnan käyttämiseen valintakriteerinä.

Laatukriteerien käyttäminen on tehty käytännössä erittäin vaikeaksi, kun kaikki toimittajat saavat niistä täydet pisteet - - Jos vaaditaan ekologisuutta tai eettisyyttä, esimerkiksi että laitteen valmistamisessa ei saa käyttää lapsityövoimaa, niin sen todentaminen on käytännössä täysin mahdotonta."

"Vain sellaisia kriteerejä voi käyttää, joita voi aidosti mitata ja käytännössä tarkistaa toteutuuko se. Tämä koskee kaikkia laatukriteerejä. Muuten löytää itsensä markkinaoikeudesta."

Todentamisen vaikeutta perustellaan esimerkiksi puutteellisilla resursseilla. ”Emme voi lähettää henkilökuntaa tarkastamaan asiaa ulkomaille.”

Yksi mahdollisuus voisi olla yhteistoimijuus, mutta sekään ei tällä hetkellä toimi tyydyttävästi: ”Hansel voi jo paremmin huomioida nämä asiat, mutta valitettavasti niillä ei ole ollut mitään käytännön vaikutusta toimittajan valinnassa” (puitesopimuksissa).

Muita kuntatoimijoiden esiin nostamia ongelmia ovat, että ”kestävä tietotekniikka” on käsitteenä epä-määräinen, ettei eettisiä it-tuotteita ole käytännössä saatavilla ja että liian paljon vastuuta tulkinnoista sälytetään hankintayksiköiden ja yksittäisten asiantuntijoiden kontolle. Varsinkaan kuntatasolla ei usein ole riittävää poliittista ohjausta. Ilman vahvaa päätöksentekijöiden tukea hankintaviranomaisilla on suurempi kynnyks koe-tella lainsäädännön rajoja.

Tämä saattaa johtua osittain siitä, ettei hankintojen vastuullisuus yleisesti ole paljoa esillä kuntien johdossa. Monet tavoittamistamme Suomen neljän suurimman kaupungin johtavista luottamushenkilöistä katsoivat myös, ettei kuntapäätäjillä yleisesti ottaen ole vastuidensa täyttämisen edellyttävää riittävää tieto- ja osaa-mispohjaa vastuullisista hankinnoista.

Toisaalta silloinkin, kun selvä strateginen vastuullisuuslinjaus on olemassa, sen jalkauttaminen käytäntöön on haastavaa. Johtavien poliitikkojen tulisi edellyttää myös periaatteiden soveltamista käytäntöön. Vastuulinjausten merkitys hankintojen kannalta on esimerkiksi Helsingissä ollut niin kuntapäätäjien kuin hankintaviranomaisten mukaan vähäinen, vaikkakin joidenkin arvioiden mukaan ”kasvava”.

KÄYTÄ KESTÄVÄSTI, EHKÄISE E-JÄTETTÄ JA KIERRÄTÄ

Tietotekniikan käyttötavat vaikuttavat oleellisesti sen ympäristöaristukseen. Oleellista on jo hankkeen suunnitteluvaiheessa varmistaa, että kaikki laitteet tulevat tarpeeseen, ja selvittää yhteiskäytön mahdollisuudet.

Käyttövaiheessa ympäristökuormaa voi keventää pienillä teoilla. Laitteita ei tulisi pitää päällä silloin kuin niitä ei käytetä. Tietokonevälitteiset puhelinkokoukset vähentävät matkustamista. Turhaa tulostamista on syytä välttää, ja tulostimien oletusasetuksiksi voi laittaa kaksi sivua arkin molemmin puolin.

Mobiililaitteiden käyttöikä katkeaa usein näytön tai jonkin muun osan rikkoutumiseen. Suojakotelo on edullinen ja fiksu ratkaisu.

Käyttöikä voi pidentää myös suosimalla kevyempiä ohjelmistoja. Jo hankintavaiheessa olisi hyvä edellyttää joko vanhempien ohjelmistoversioiden tukemista pidempään tai ”kevytversioiden” julkaisemista uusista ohjelmistoista, jotka ovat liian raskaita vanhoille laitteille. Vaihtoehtoisesti voi suosia avoimen lähdekoodin käyttöjärjestelmiä ja ohjelmistoja, jotka usein pyörivät vanhemmillakin laitteilla. Turhat ohjelmat kannattaa poistaa.

Käyttöikä voi jatkaa myös kierrättämällä laitteita kunnan yksiköiden kesken.

Käytännössä kaikki tietotekniikkalaitteet kuuluvat niin sanotun tuottajavastuun piiriin. Tuottajavastuu tarkoittaa, että laitteiden valmistajilla ja maahantuojilla on velvollisuus järjestää niiden asianmukainen keräys, kierrätys ja uudelleenkäyttö omalla kustannuksellaan.

Hankintojen yhteydessä tulee edellyttää, että toimittaja on järjestänyt elektroniikan kierrätyksen mahdollisimman vastuullisesti, ISO-standardien mukaisin menetelmin ja virallisten kierrätyslaitosten kautta. Myös uusio-käyttöä voidaan edellyttää toimintakunnossa palautettavien laitteiden osalta.

Vastuullinen hankkija voi itsekkin järjestää tietotekniikan kunnostusta ja kierrätystä. Esimerkiksi Helsingissä tästä vastaa erillinen yksikkö, joka on samalla vaikeasti työllistyvien työkeskus.

Kierrätyksessä tulisi huomioida myös raaka-aineiden tehokas uudelleenkäyttö. Metallista riippuen kierrätysraaka-aineen energiasäästö on 60–95 prosenttia uuden materiaalin tuotantoon nähden.

EVÄITÄ ELEKTRONIIKAN VASTUULLISEMPAAN KÄYTTÖÖN JA HANKINTAAN

Vastuullinen informaatio- ja kommunikaatioteknologian käyttö edellyttää, että laitteiden, palveluiden ja ohjelmistojen hankinnassa, käyttötavoissa ja käytön jälkeisessä elämässä huomioidaan mahdollisimman kattavasti sosiaalinen, ekologinen ja taloudellinen kestävyys. Parhaimmillaan informaatioteknologia voi olla kestävä kehityksen mahdollistaja.

Tyypillisessä julkisessa hankintamenettelyssä on vastuullisuunäkökulmasta seuraavat relevantit vaiheet:

- hankinnan suunnittelu ja tarvekartoitus
- tarjoajien soveltuvuuden arviointi
- tuotteen tai palvelun vähimmäisominaisuuksien määrittely (tekninen eritelmä)
- tarjousten vertailuperusteet
- hankinnan toteuttamista koskevien ehtojen määrittely ja niiden toteutumisen valvonta.

EU:n hankintadirektiivi mahdollistaa vastuullisuuden ja kestävyuden huomioimisen soveltuvuusehdoissa, hankinnan kohteen vähimmäisvaatimuksissa, tarjousten vertailuperusteissa sekä sopimuksen toteuttamishandoissa. Tämä kattaa myös tuotantomenetelmien ja -prosessien vastuullisuuden, joka on tulkittavissa hankinnan kohteen ”näkyväksi laatuominaisuudeksi”.

Tarvekartoitus ja käytön suunnittelu

Hankintalainsäädäntö antaa hankintayksiköille vapaat

kädet tarpeiden määrittelylle. Tarvekartoitus on hyvä tehdä siten, että siihen osallistuvat sekä hankinnan kohteen loppukäyttäjät että markkinatarjonnan ja olemassaolevien palveluiden mahdollisuudet tuntevia asiantuntijoita. Tähän vaiheeseen kuuluu myös riskianalyysi.

Kestävin – ja taloudellisin – valinta saattaa monesti olla hankinnan peruminen tai lykkääminen. Siksi jokaisen päätöksen tulisi läpäistä tiukka tarveharkintaseula.

Aitojen tarpeiden tuntemus, tarkoituksenmukaisuus, yhteiskäyttö, päivittäminen ja kierrätys ovat kaikki askelia kestävämmän käytön suuntaan. Erään haastatteleman me hankinta-asiantuntijan sanoin: ”Suurin potentiaali on siinä, että ei hankita päällekkäistä ja turhaa.”

Esimerkiksi kannettavien elektroniikkalaitteiden kohdalla käyttöiän pidentäminen ja uuden laitteen oston lykkääminen on todellinen ympäristöteko. Valmistusprosessi vastaa 60–85 prosentista laitteiden ilmastokuormituksesta. Älypuhelimien käyttöiän pidentäminen vuodella voi vähentää elinkaari päästöjä miltei kolmanneksella.

Monesti käyttöiän pidentämistä ja uusiokäyttöä vaikeuttaa, etteivät uudet ohjelmistot toimi vanhoissa laitteissa. Tämän vuoksi hankinnassa tulisi edellyttää joko vanhempien ohjelmistoversioiden tukemista pidempään tai ”kevytversioiden” julkaisemista uusista ohjelmistoista, jotka ovat liian raskaita vanhoille laitteille.

Huolellinen markkinakartoitus on paikallaan, jotta han-

kintayksikössä on realistinen käsitys siitä, mikä ylipäänsä on mahdollista. Koska tietotekniikan vastuullisuushaasteet ovat suuria, eikä täydellistä vaihtoehtoa ole useimmiten saatavilla, vuoropuhelu toimittajien kanssa selkiyttää tilannetta ja antaa mahdollisuuden vastuullisuuden maksimaaliseen huomioimiseen. Tästä syystä niin sanottu **neuvottelumenettely** on usein tarkoituksenmukaisin hankintamenetelmä. Siinä hankintayksikkö neuvottelee sopimuksen ehdoista yhdessä valitsemiensa toimittajaehdokkaiden kanssa.

Kestävyttä edistäviä toimintatapoja ovat esimerkiksi kokousten pitäminen puhelin- tai nettikonferensseina, tulostamisen vähentäminen (”paperiton toimisto”) sekä tarkkuus laitteiden määrässä ja päälläoloajassa. Ilmaiset tai edulliset avoimen lähdekoodin ohjelmistot sekä pienentävät kuluja että tukevat pieniä toimijoita, joiden tuotanto- ja organisaatiokäytännöt ovat usein markkinoita hallitsevia poikkikansallisia konserneja kestävämmällä pohjalla. Mahdollisuus hyödyntää tällaisia ja muita kestäviä käytäntöjä pitää huomioida jokaisen hankinnan suunnitteluvaiheessa.

”Kestävä tietotekniikan käyttö vauhdittaa kestävä kehitystä.”

Toimittajaa koskevat soveltuvuusehdot

Hankinnan kohteen lisäksi vastuullisuusvaatimukset voivat koskea myös toimittajaa. Yritys, joka on rikkonut lakia tai jättänyt esimerkiksi maksamatta verojaan, on mahdollista sulkea pois kilpailutuksesta siksi aikaa, että se on korjannut tilanteen. Hankintayksikkö voi pyytää tarjoajilta selvityksiä soveltuvuuden arvioimiseksi.

Toimittajan soveltuvuusehtoihin on hyvä kirjata viitaukset myös keskeisimpiin työntekijöiden oikeuksia, työehtoja ja ympäristöystävällisyyttä koskeviin kansainvälisiin standardeihin, kuten Kansainvälisen työjärjestön ILO:n yleissopimuksiin.

Esimerkiksi Hanselin tarjouspyynnöissä edellytetään tarjoajan vakuuttavan, että ”tarjousta laadittaessa on otettu huomioon verotusta, ympäristönsuojelua, työsuojelua, työoloja ja työehtoja koskevat lakisääteiset velvoitteet.”

Ekologisen vastuun osalta toimittajalta tulee edellyttää esimerkiksi ISO-standardien mukaista tai vastaavaa ympäristöohjelmaa.

Taloudelliseen vastuullisuuteen liittyvistä ehdoista on laissa määriteltyjä velvollisuuksien laiminlyöntejä lukuun ottamatta vähän kokemuksia, mutta soveltuvuusehdoissa tulisi edellyttää vähintään avoimuutta yrityksen omistuspohjan ja mahdollisen konsernirakenteen suhteen. (Lisää taloudellisista vastuukriteereistä sivulla 16.)

Hankinnan kohteen vähimmäisvaatimukset

Lähtökohtaisesti hankinnan kohteen minimivaatimukset tulee määritellä niin, että jo niiden täyttämällä varmistetaan hankinnan vähimmäistavoitteen toteutuminen.

EU-direktiivin mukaan teknisessä eritelmässä määritellään tuotteelta tai palvelulta edellytetyt ominaisuudet, joihin sisältyvät myös ”ympäristö- ja ilmastomyönteisyyden taso” sekä tuotteeseen kohdistuvat vaatimukset ”tuotantoprosessien ja -menetelmien osalta kaikissa tavara- tai palveluhankinnan elinkaaren vaiheissa”. Eritelmässä on kuvattava myös menetelmä, jolla vaatimustenmukaisuutta arvioidaan (liite VII, artikla 1.b).

Hankintaviranomaisella on esimerkiksi oikeus vaatia määrätynlaista energiatehokkuutta tai että ostettava tavara valmistetaan tietystä materiaalista, sisältää tietyn osuuden kierrätettyä tai uudelleen käytettyä materiaalia tai että siihen on mahdollista vaihtaa määrättyjä komponentteja (etenkin näytöt ja akut ovat usein kannettavien laitteiden ongelma). On myös mahdollista vaatia, ettei mikään materiaaleista tai kemikaaleista saa olla ympäristölle haitallinen.

Ympäristövastuun osalta EU:n ympäristöä säästävien hankintojen kriteerien (GPP) perustason tulisi muodostaa ehdoton vähimmäistaso kaikille hankinnoille, ja lähtökohtaisesti hankinnoissa tulisi noudattaa ohjeistuksen vastuullisempia lisäkriteereitä.⁴ GPP-kriteerien tavoitteena on hankkia laitteita, jotka ovat kilpailijoihin energiatehokkaampia, hiljaisempia, pitkäikäisempiä, helpommin päivitettäviä, paremmin kierrätettäviä ja vähemmän myrkyllisiä.

Toimittajalla (ja varsinaisella valmistajayrityksellä) tulisi myös olla käytössä ISO-standardin mukainen tai

⁴ Ks. http://ec.europa.eu/environment/gpp/pdf/criteria/office_it_equipment_fi.pdf

vastaava ympäristöohjelma.

Direktiivi ei täsmennä, mitä tuotantoprosessit ja elinkaari tarkalleen tarkoittavat. Siten on jossain määrin epäselvää, missä määrin hankinnan kohteen ominaisuuksiin voidaan lukea tuotantoprosessin inhimilliset olosuhteet. Siitä on kokemusta, että hankinnassa voidaan edellyttää esimerkiksi Kansainvälisen työjärjestön ILO:n yleissopimusten noudattamista. Samoin sen, ettei tietokoneissa käytettävässä prosessorissa saa olla konfliktialueilta tulleita kaivannaismateriaaleja, pitäisi olla tulkittavissa hankinnan kohteen laatuominaisuudeksi. Muun muassa TCO-sertifikaatin uusimmassa versiossa huomioidaan tämä vastuu-ulottuvuus. (Konfliktivapaita prosessoreita on tällä hetkellä saatavilla markkinoilta, joskin rajallisesti.)

Jo aiemmin ennakkotapauksen kautta on vahvistettu, että esimerkiksi Reilun kaupan kriteerien mukaisesti, tuottajille takuukorvauksen takaavaa tuotantotapaa voidaan pitää ”aineettomana laatuominaisuutena”, jota hankinnassa on mahdollista edellyttää. Tietotekniikka-sektorilla voi soveltaa esimerkiksi yllä mainittua TCO-sertifikaattia⁵, joka huomioi niin laitteiden ekologiset kuin sosiaaliset näkökohdat.

On huomattava, ettei tiettyä merkkiä tai sertifikaattia kuitenkaan voi edellyttää, vaan vaatimusten tulee kohdistua kriteeristöön – sertifikaatti on tällöin yksi, muttei ainoa, tapa osoittaa vaatimusten täyttyminen.

Elleivät Suomen valmisteilla oleva hankintalaki ja sen

⁵ Ks. <http://tcodevelopment.com/tco-certified/>, <http://csr-kompassi.fi/>, <http://electronicswatch.org/en/>

soveltamiseen laadittavat ohjeet tuo hankinnan kohteen määritelmän joustavuuteen lisäselkoa, vastuullisuuden sitoutuneiden hankintayksiköiden tulisi rohkeasti kokeilla rajoja. Tällöin kilpailutus joko menisi sellaisenaan läpi tai sitten tulkintaan saataisiin markkinaoikeuden myönteinen tai kielteinen päätös. TCO-sertifikaatti määrittää kuitenkin hyvän vastuullisuuden vähimmäistason.

Tarjousten vertailuperusteet

Tarjousten vertailuperusteiden käyttämisen vahvuus on asteittaisuus. Toisin kuin vähimmäisvaatimuksissa, vertailuperusteissa hankintaedellytysten täyttymistä arvioidaan pisteittäin. Tarjouspyynnöstä on käytävä ilmi vertailuun sovellettavat vertailukriteerit sekä kunkin kriteerin suhteellinen painoarvo.

Toimitusketjultaan monimutkaisten tavaroiden, kuten elektroniikkalaitteiden, kohdalla ei usein ole edes mahdollista löytää ”täydellistä” vaihtoehtoa. Vertailuperusteissa toimittajia voidaan palkita siitä, että ne täyttävät vastuullisuusedellytykset puutteistaan huolimatta paremmin kuin kilpailevat tarjoukset.

Myös vertailuperusteiden osalta uusi direktiivi on aiempaa sallivampi vastuunäkökulmien huomioimiselle. Halvimman hinnan sijaan hankintaviranomaisten on valittava ”kokonaistaloudellisesti edullisin” tarjous. Jäsenmaiden on mahdollista säätää, ettei pelkkää hintaa saa koskaan käyttää ainoana perusteena (artikla 67). On toivottavaa, että Suomi toimii näin.

Huomattavaa on, että direktiivi velvoittaa huomioidaan myös sellaiset tekijät, jotka kuuluvat tavaran tai palvelun tekoprosessiin tai elinkaaren johonkin vaiheeseen, vaikka ne eivät olisi niiden ”fyysinen osa”. Ny-

kyisenkin lain puitteissa sosiaalisia näkökohtia on ollut mahdollista sisällyttää edellyttäen, että niillä on jonkinlainen yhteys hankinnan kohteen ”laatuun”. Markkinaoikeus on hyväksynyt esimerkiksi päiväkotihenkilökunnan työehdot vertailuperusteeksi, koska niiden on katsottu olevan hankittavan palvelun tasoon vaikuttava ”aineeton laatuominaisuus”.

Myös esimerkiksi tietokoneita valmistavan tehtaan palkkatason, ylitöiden määrän tai työturvallisuuden voi tulkita vastaavaksi laatuominaisuudeksi, josta palkitaan lisäpistein. Yksilöidymiä vertailukriteereitä löytyy esimerkiksi CSR-kompassista, TCO-sertifikaatin ehdoista tai Electronics Watch -verkoston sivuilta.

Ekologisen vastuun kannalta on myönteistä, että elinkaarikustannuksiin tulee laskea hankinta- ja käyttökulujen lisäksi myös kierrätyskustannukset (artikla 68). Lisäksi elinkaarikustannuksiin sisältyvät tuotteesta tai palvelusta sen elinkaaren aikana aiheutuvat ”ulkoiset ympäristökustannukset”, mikäli niiden rahallinen arvo on määriteltävissä ja mitattavissa. Direktiivissä mainitaan erikseen kasvihuonekaasupäästöt ja muut ilmastonmuutoksen hillintään liittyvät kustannukset.

Tällaisten kustannusten arviointiperusteiden tulee olla syrjimättömiä ja yleisesti käytettävissä eivätkä ne saa vaatia ”kohtuuttomia ponnistuksia” toimittajilta. Esimerksi laitteen elinkaaren hiilijalanjäljen määrittämiseen on saatavilla nämä ehdot täyttyviä menetelmiä. Jotkut laitevalmistajat, kuten vastuullisuuden maksimointiin tähtäävä matkapuhelinvalmistaja Fairphone⁶,

6 Ks. <http://www.fairphone.com/2015/01/22/first-fairphones-environmental-impact/>

ovat oma-aloitteisesti laatineet tuotteidensa koko elinkaaren ympäristökuormitusanalyysijä.

Vertailuperusteissa huomioitavia ja palkkittavia ominaisuuksia ovat esimerkiksi laitteiden käyttöikä, takuu, varaosien saatavuus ja päivitettävyyden, purkaminen, helppo käytöstä poistaminen sekä yhteiskäyttö ja monipuolisuus niiltä osin, kun ne ylittävät vähimmäisvaatimukset.

Koska it-laitteita usein päivitetään sopimuskauden aikana, on sekä vertailuperusteissa että teknisissä eritelmissä paikallaan täsmentää tarjousasiakirjojen kriteerien pätevän myös päivitettyihin versioihin.

Hankintasopimuksen toteuttamisen ehdot

Sopimuksen toteuttamisen ehdot koskevat hankintasopimuksen solmimisen jälkeistä aikaa. Ellei kestävyysvaatimusten täyttymistä pystytä osoittamaan esimerkiksi määrätyn sertifikaatin avulla jo tarjouskilpailun aikana, tapahtuu ehtojen varmennus sopimuskauden aikana. Sopimusehdot ovat vertailuperusteita vahvempi työkalu siinä mielessä, että ne asettavat toimittajalle sopimuskautta koskevia pitkäjänteisempiä ja ehdottomampia velvoitteita.

Uuden EU-direktiivin mukaan hankintaviranomaisella on mahdollisuus asettaa hankintasopimuksen toteuttamista koskevia ”taloudellisia tai sosiaalisia taikka innovointiin, ympäristöön tai työllisyyteen liittyviä näkökohtia” sopimuksen täyttämiselvoitteiksi.

Tällaisia voivat olla esimerkiksi yleisiä työntekijöiden oikeuksia koskevien, kansainvälisistä perussopimuksista nousevien velvoitteiden noudattaminen ja tämän vaatimuksen laajentaminen toimittajan koko tuotanto- tai alihankintaketjuun. Direktiivin mukaan Suomen olisi

mahdollista sisällyttää tällainen vaatimus myös omaan lainsäädäntöönsä (artikla 71.2).

Nykyisin kansainvälisesti vallitsevan käsityksen mukaan yritysten vastuu toimintansa yhteiskunnallisista vaikutuksista ulottuu tuotantoketjun ensimmäiselle portaalle asti.

Hankintasopimuksessa on mahdollista asettaa ehdottomia vaatimuksia siitä, että toimittaja varmistaa sopimuksessa määriteltyjen ehtojen täydellisen noudattamisen kaikilla alihankkijatasoilla. Käytännössä toimittajalla ei useimmissa tapauksissa ole tosiallista mahdollisuutta täyttää ehtoa, koska se edellyttäisi, että sillä olisi täydellinen valta koko valmistus- ja arvoketjussa myös kaikkien alihankkijoidensa osalta. It-laitteiden kohdalla tällainen tilanne on nykyisin epätodennäköinen tuotantoketjun pituudesta ja monipolvisuudesta johtuen. Usein hankintayksikön sopimuskumppani ei ole varsinainen it-brändi, vaan välittäjäyritys, joka myy tai vuokraa sen laitteita.

Esimerkiksi Suomen valtion yhteishankintayksikkö Hansel on kokenut, että ihmisoikeuksien ja työelämän perusoikeuksien sisällyttäminen hankinta-asiakirjoihin ei ole niinkään vaikeaa kuin ehtojen noudattamisen valvonta.

Absoluuttisen vastuuvaatimuksen sijaan käytännöllisempää voi olla edellyttää toimittajaa käyttämään kaikki keinonsa vastuullisuuden takaamiseksi ja mahdollisten ongelmien tai puutteiden poistamiseksi tai vähentämiseksi. Tämän huolellisuusveloitteen (due diligence) täyttäminen edellyttää, että yrityksellä on ohjeistus ja menetelmät toimintansa ihmisoikeusvaikutusten kartoittamiseksi ja valvomiseksi sekä kielteisiin vaikutuksiin puuttumiseksi. Huolellisuusveloite sisältyy esimerkiksi

YK:n, OECD:n ja EU:n piirissä vahvistettuihin monikan-sallisten yritysten vastuuperiaatteisiin.

Hankintasopimuksessa it-laitteiden ja palveluiden toimittaja on veloitettava esimerkiksi seuraamaan työntekijöiden oikeuksien kunnioittamista alihankkijoidensa tuotantolaitoksissa tuotantoketjun eri ta-soilla ja selvittämään, kuinka ehtojen rikkomiseen on reagoitu.

Toimittaja voi osoittaa ehdon täyttymisen kansainvälisen standardin mukaisella sertifikaatilla (esimerkiksi SA8000, TCO Certified) tai muulla riippumatoman kolmannen osapuolen tekemällä luotettavalla tarkastusmenetelmällä. Myös muut vaihtoehdot, kuten sopimuskauden aikainen itsearviointi etukäteen määritellyn lomakkeen avulla voivat tulla kyseeseen, joskaan ne eivät ole yhtä luotettavia ja siksi eivät suositeltava vaihtoehto.

Sopimusehtojen kohdalla oleellinen näkökulma on myös pitkäjänteisyyteen liittyvä asteittaisuus. Täydelliseen tilanteeseen ei useimmiten päästä hetkessä, mutta toimittajalla on mahdollisuus ja velvollisuus osoittaa kehityksen kulkevan oikeaan suuntaan.

Valvontaveloitteen voisi sisällyttää hankintasopimukseen esimerkiksi tällaisella muotoilulla:

”Toimittaja sitoutuu panemaan täytäntöön kaikki sopimuksessa mainitut työehtoihin ja ympäristöystävällisyyteen liittyvät vaatimukset niiltä osin, kun toimittajalla on niihin täydellinen kontrolli. Niiltä osin kun toimittajalla ei ole täydellistä kontrollia tai valtaa tuotantoketjussa, on tämän käytettävä kaikki keinonsa ja mahdollisuutensa, jotta sopimuksessa määritelty tavoitetaso saavutettaisiin.”

Sosiaalisen vastuun sisällyttäminen sopimusehtoihin

Jotta sopimusehtoja voitaisiin käyttää tehokkaasti it-sektorin sosiaalisen vastuullisuuden parantamiseen, tulisi niiden sisältää ainakin seuraavia vähimmäiselementtejä.

[Tiedot alihankkijoista ja tuotantolaitosten sijainneista](#)

Tuotanto-olosuhteiden tarkastelu edellyttää tietoa siitä, missä tuotanto tarkalleen tapahtuu. Toimittajan tulee antaa hankintayksikölle riittävä informaatio hankinnan kohteen tuotantoketjusta, esimerkiksi tehtaiden sijainnit ja nimet, niiden valmistamat välituotteet sekä mahdolliset suoritettavat vastuullisuusauditoinnit ja mikäli mahdollista niiden tulokset (jos toimittajan päätettävissä).

[Työolosuhteiden ja -ehtojen määrittely](#)

Hyvä lähtökohta työntekijöiden oikeuksien määrittelyyn on, että tuotantoketjun kaikissa vaiheissa tulisi noudattaa Kansainvälisen työjärjestön ILO:n perussopimusten ehtoja. Käytännössä niiden täydellinen toteutuminen on valitettavasti mahdotonta useissa maissa, joissa elektroniikkalaitteita tai niissä käytettäviä komponentteja tai raaka-aineita valmistetaan.

Tätä taustaa vasten hankintasopimuksen ehdoissa on tarpeen määritellä realistiset odotustasot tuotantolaitoskohtaisesti. Näihin voi sisältyä esimerkiksi eläimeen riittävä minimipalkka, enimmäistyöaika, lomapäivät ja työsuhteiden vakinaisuus. Työehtojen määrittelyssä voi olla mahdollista turvautua myös kolmannen osapuolen apuun.

”Sopimusehdot asettavat toimittajalle koko sopimuskautta koskevia pitkäjänteisiä velvoitteita.”

KUVA: Flickr / Bittbox

Esimerkiksi yliopistojen, vastuullisten yritysten ja kansalaisjärjestöjen muodostaman Fair Labor Associationin piirissä on laadittu työntekijöiden oikeuksia koskevia ohjeistuksia, ja hiljattain perustettu eurooppalainen Electronics Watch -verkosto on julkaissut nimenomaan elektroniikkateollisuutta koskevat työehtoperiaatteet. Nämä, kuten myös ainoa varta vasten tietotekniikkalaitteille laadittu laitesertifikaatti TCO asettavat tavoitetasoksi ILO-sopimusten perusoikeudet.

Valvonta ja tarkastukset tuotantolaitoksissa

Sopimusehtojen merkitys riippuu niiden toteutumisen valvonnasta. Valvonta edellyttää myös tuotantolaitostarkastuksia. Sopimukseen tulee kirjata, että toimittajalla on vastuu varmistaa, että kaikki sen alihankkijat sallivat

riippumattomia tarkastuksia.

Julkisella hankintayksiköllä harvemmin on riittäviä resursseja eri puolilla maailmaa sijaitsevien tehtaiden tarkastamiseen – silloinkaan, kun kyseessä on yhteishankinta tai esimerkiksi Hanselin kaltainen puitejärjestelyiden ylläpitäjä.

Riippumattoman kolmannen osapuolen tekemät auditoinnit tai sertifikaatit lienevät usein käytännöllisen tapa monitoroinnin toteuttamiseen. Tällöin hankintaviranomaisen ei tarvitse omakohtaisesti tarkastaa tuotantoketjun eri kerroksia. Mikäli mahdollista, kustannuksia voi yrittää jakaa hankintayksiköiden yhteistyöllä.

Epäkohtien korjaaminen ja sanktiot ehtojen rikkomisesta

Toimittajalla on velvollisuus tehdä parhaansa, jotta so-

pimusehdot täyttyvät toimitusketjussa. Mikäli tuotantolaitosten vastuullisuusvalvonnassa paljastuu epäkohtia esimerkiksi työehtojen tai ihmisoikeuksien kunnioittamisessa, on toimittajan ryhdyttävä toimiin asian korjaamiseksi. Sopimukseen tulisi kirjata, millainen menetelmä toimittajalla on epäkohtiin puuttumiseksi, sekä määritellä myös näiden toimenpiteiden laiminlyönnistä seuraavat sanktiot.

YK:n liiketoimintaa ja ihmisoikeuksia koskevien periaatteiden mukaisesti toimittajalla tulisi olla käytössä myös oikeusmekanismeja, joiden kautta kaikki osalliset, myös alihankkijoiden työntekijät, voivat nostaa esiin epäkohtia käsiteltäväksi ja korjattavaksi.

ESIMERKKI: DATAPORTIN TIETOKONEHANKINNAT

Vastuullisen tietotekniikan hankinta on vielä alkutekijöissään, ja rohkaisevista ennakkotapauksista on puuhaa. Bremenin ja Hampurin kaupunkien sekä joidenkin muiden saksalaisten hankintayksiköiden it-hankinnoista vastaava Dataport-yhteiselin on yksi esimerkki keskimääräistä vastuullisemmasta toimijasta.

Dataport on tietotekniikkalaitteiden hankinnoissaan edellyttänyt tarjouskilpailuun osallistuvia kuvaamaan, millaisella arviointimenetelmällä tai -järjestelmällä ne varmistavat soimuksessa määriteltyjen sosiaalisen vastuun kriteerien toteutumisen. Vastuukriteerit sisälsivät Kansainvälisen työjärjestön ILO:n kahdeksan perussopimuksen mukaisten ehtojen lisäksi myös edellytyksen täyttää muita elektroniikkatuotannossa haasteellisia työoikeuksia.⁷ Ehtojen määritettiin koskevan sekä osittavien tietotekniikkalaitteiden valmistusta että niissä käytettävien raaka-aineiden hankintaa.

Tarjouksissa kuvailtujen sosiaalisen vastuun arvi-

ointimenetelmän painoarvo oli 10 prosenttia tarjousten vertailuperusteista. Tästä puolet tuli menetelmän uskottavuudesta tai toteuttamiskelpoisuudesta, 40 prosenttia valvontakeinoista ja 10 prosenttia menetelmään sisältyvistä työehto- ja ihmisoikeusstandardeista.

Tarjoajien vastuullisuusvalvontamenetelmän uskottavuutta arvioitiin sen mukaan, kuinka kattavasti ne pystyivät nimeämään toimitusketjunsä alihankkijat ja toimittajat, edellytykset niillä oli saada tietoa alihankkijoiden työoloista tuotantoketjun eri vaiheissa ja miten hyvin ne pystyisivät osoittamaan tuotantolaitosten ryhtyneen konkreettisiin toimiin edellytettyjen ILO-standardien saavuttamiseksi.

Toimittajaehdokkaita pyydettiin myös erittelemään, miten ne käytännössä aikoivat osoittaa sosiaalisten ehtojen noudattamisen **sopimuskaudella**. Tarjouspyynnössä kuvailtiin yksi mahdollinen tapa järjestää toimitusketjun vastuullisuusvalvonta ja vastata hankintayksikön esittämiin kysymyksiin pakollisessa raportoinnissa.

Tarjouspyynnön mukaan sopimusehtojen valvontamenettely riippuisi valituksi tulleen toimittajan vastuullisuusvalvontajärjestelmästä. Voittaneeseen tarjoukseen sisältyi säännöllisiä arviointikokouksia toimittajan, puitesopimuksen järjestäjän ja kunnallisten hankintayksiköiden edustajien kesken.

Mitä opittavaa?

Tämän kaltaisen kilpailumenetelmän taustaoletus on, että neuvottelumenetelmän käyttö ja vuoropuhelu kannustaa tarjoajia pohtimaan ja kehittämään käytäntöjään. Samalla myös hankintaviranomaisten ymmärrys siitä, mikä on mahdollista, paranee.

Dataportin esimerkissä molemmat odotukset täyttyivät jossain määrin. (Perusteellinen vuoropuhelu toimittajan kanssa sopimusvaiheessa saattaa myös keventää hankintayksikön työmäärää myöhemmin sopimuskaudella.)

Esimerkkitapauksen puutteita olivat, ettei tarjouspyynnössä määritelty työehtojen, vastuuvaikeusmenetelmän tai valvonnan vähimmäistasoa.

Kuvailtu hankintamenettely myös edellyttää, että tarjoajat ottavat vastuunäkökulman vakavasti ja pyrkivät saamaan siitä mahdollisimman suuret pisteet. Yksi keino tämän varmistamiseen olisi antaa vastuullisuusnäkökulmille suurempi painoarvo laatuvertailussa, esimerkiksi 20–30 prosenttia 10 prosentin sijaan, tai kirjata kriteerit vähimmäisvaatimuksiin.

Lähteet: Electronics Watch, WEED (World Economy, Ecology & Development)

⁷ Vastuukriteerit sisälsivät Kansainvälisen työjärjestön ILO:n kahdeksan perussopimuksen (29, 87, 100, 105, 111, 138, 182) lisäksi myös ILO-sopimuksien 1, 30, 102, 115, 131, 135, 155, 158, 169 ja 170 mukaiset ehdot.

TALOUDELLINEN VASTUU HANKINNOISSA

Taloudellisesti kestävä julkiset hankinnat suosivat toimittajia, jotka maksavat toiminnastaan asianmukaista veroa kuhunkiin toimipaikkaansa siellä tapahtuvan todellisen arvonlisäyksen mukaisesti. Esimerkiksi monimutkaiset konserniyhtiöiden väliset rahoitusjärjestelyt, joissa hyödynnetään kansainvälisen verojärjestelmän porsaanreikiä ja salaisuuskäytäntöjä veronmaksun minimoimiseksi, eivät vastaa yleistä käsitystä yhteiskunnallisesti vastuullisesta yritystoiminnasta.

Hankintalainsäädäntö ja vakiintuneet hankintakäytännöt eivät erikseen mainitse veroja tai taloudellisesta vastuuta, ja niiden sisällyttäminen hankintakriteereihin on koettu vaikeaksi. Julkisten neuvontaviranomaisten vastuullisten hankintojen ohjeistuksissa tai tiedonannoissa ei myöskään käsitellä asiaa.

Hankintalaki ei ota kantaa hankintakriteereihin vaan menetelmällisiin periaatteisiin, joten mitään lähtökohtaista estettä esimerkiksi verovastuun sisällyttämiselle ei ole, kunhan se on perusteltavissa hankinnan kohteeseen liittyvänä laatuominaisuutena. Taloudellista vastuuta voi pitää osana sosiaalista tai yhteiskunnallista vastuuta, jonka edistämiseen hankintayksiköitä on erityisesti kannustettu.

Tällä hetkellä hankintalaissa mainitaan, että velvollisuuksiensa laiminlyönnistä tuomittu yritys on mahdollisuus sulkea pois hankintakilpailuista siksi aikaa, että se sovittaa velvollisuutensa. EU-lainsäädännössä on myös erityistapaus, jonka mukaan on mahdollista

vaatia, ettei tarjouskilpailuun osallistuneiden yhtiöiden tulos saa olla tappiollinen kuin yhtenä kolmesta edellisestä tilikaudesta sellaisen järjestelyn seurauksena, jossa yritys siirtää voittoaan emoyritykselleen.

Pidemmälle menevistä taloudellisen vastuun kriteereistä ei toistaiseksi ole paljoa kokemusta, eikä yhtään niihin liittyvää tapausta ole myöskään käsitelty eurooppalaisessa oikeusistuimessa.

Joissakin kaupungeissa, esimerkiksi Helsingissä ja Ruotsin Kalmarissa, asiaa on kuitenkin pyritty edistämään.⁸ Näiden kokemusten, sosiaalisten hankintojen ennakkotapausten sekä uuden hankintadirektiivin muotoiluiden perusteella näyttäisi, että hankintayksiköiden olisi jossain määrin mahdollista huomioida taloudellinen vastuu tarjouskilpailun eri vaiheissa, varsinkin toimittajan soveltuvuusehdoissa sekä sopimusehdoissa.

Veroparatiisikytkyjen arvioimiseksi toimittajia tulisi

⁸ Helsingin kaupunginhallitus on edellyttänyt kaupungin hankintakeskusta edellyttämään maakohtaisten tilinpäätöstietojen julkaisemista osana tarjousta. Hankintakeskus on katsonut, ettei tällainen tieto liity hankinnan kohteeseen. Vuonna 2015 hankintakeskus pyytää kokeiluonteisesti tarjoajia antamaan tiedot yrityksensä konsernirakenteesta ja omistajista. Ks. http://www.hel.fi/static/public/hela/Kaupunginhallitus/Suomi/Esitys/2013/Halke_2013-03-04_Khs_9_EI/7519219E-750A-42E2-B4F9-8CD636FD9A80/Liite.pdf sekä http://www.hel.fi/static/public/hela/Kaupunginhallitus/Suomi/Esitys/2014/Kanslia_2014-11-24_Khs_42_EI/C4DCA090-47AE-4FF2-8C42-174182E19B25/Liite.pdf

edellyttää toimittamaan tiedot konsernirakenteestaan ja omistajistaan. Tämä on osa toimittajan soveltuvuuden sekä kapasiteetin arviointia. Tiedoista tulisi käydä ilmi, mitä tytäryhtiöitä toimittajalla on missäkin maassa, ja kuinka ne asettuvat mahdolliseen konsernirakenteeseen.

Seuraava askel olisi edellyttää myös kattavia ja toimintamaittain eriteltyjä tilinpäätöksiä, joista käy ilmi

”Taloudellinen vastuu on osa yritysten yhteiskunnallista vastuuta, jonka edistämiseen hankintayksiköitä on erityisesti kannustettu.”

liikevaihto, työntekijöiden määrä, työntekijäkulut, rahoituskulut ja maksetut verot jokaisessa maassa. Maakohtaisten tilinpäätöstietojen edellyttämistä voi perustella myös siitä näkökulmasta, että niiden avulla saatavat tiedot ovat vastuuarvioinnin ohella tarpeen arvioitaessa toimittajan kykyä selvityä sopimuksen mukaisista velvoitteistaan.

Hankintasopimuksen toteuttamista koskeviin ehtoihin voisi sisällyttää myös vakuutuksen, että toimittaja sitoutuu maksamaan veronsa todellisen arvonlisän

mukaan yrityksen kuhunkin toimipaikkaan eikä harjoita aggressiivista verosuunnittelua hankinnan kohteena olevan tuotteen tai palvelun tuotantoprossessiin ja arvoketjuun liittyen.

Tällainen sitoumus viestii taloudellisen vastuun tärkeydestä, mutta käytännössä se on merkityksellinen vain,

mikäli sen toteutumista on mahdollista arvioida luku- ja arvojen valossa. Siten olisi suotavaa edellyttää myös tietoa yllämainituista taloudellisista muuttujista.

Ennakkotapausten ja virallisten ohjeistusten puuttuessa taloudellisen vastuun edellyttämiseen sisältyy epävarmuutta ja jopa oikeudellis-taloudellinen riski.

Tämän vuoksi maakohtaisia tilinpäätöstietoja, konsernirakenteen julkisuutta ja muita taloudellisen vastuun kriteereitä voisi edellyttää myös täytettäväksi myöhemmin sopimuskaudella ja mahdollisesti asteittain parantuen, tai kokeilumielessä jopa kokonaan vapaaehtoisina.

VASTUUVALVONNAN KÄRJESSÄ: TCO CERTIFIED JA ELECTRONICS WATCH

Ongelmana teollisuuden itsesääätelyjärjestelyissä ja useissa niin sanotuissa kolmannan osapuolen auditointijärjestelmissä on, että tuotantolaitoksen johto on yleensä etukäteen tietoinen tarkastuksen ajankohdasta, työntekijät eivät voi tai uskalla puhua auditoiduille vapaasti ja valvonta on kertaluonteista.

Sitä, kuinka toimittajat noudattavat vastuuhuolellisuusveloitettaan, tarkastellaan usein niiden täyttämien itsearviointilomakkeiden avulla. Ilman konkreettista ja säännöllistä valvontaa, joko hankintayksikön tai kolmannen osapuolen toimesta, itsearviointien luotettavuuden arviointi on kuitenkin vaikeaa.

Electronics Watch⁹ on Euroopan komission rahoittama riippumaton valvontayhteistyöelin, joka auttaa julkisyhteisöitä varmistamaan sosiaalisten oikeuksien

toteutumisen tietotekniikkalaitetoimittajien tuotantoketjuissa. Electronics Watchin on perustanut seitsemän eurooppalaista järjestöä, joiden työtä tukee 70-jäseninen asiantuntijaneuvosto sekä yli 40 kansalais- ja työntekijäjärjestöä riskituotantomaissa. Sen jäseneksi voi liittyä mikä tahansa it-hankintoja tekevä julkisyhteisö.

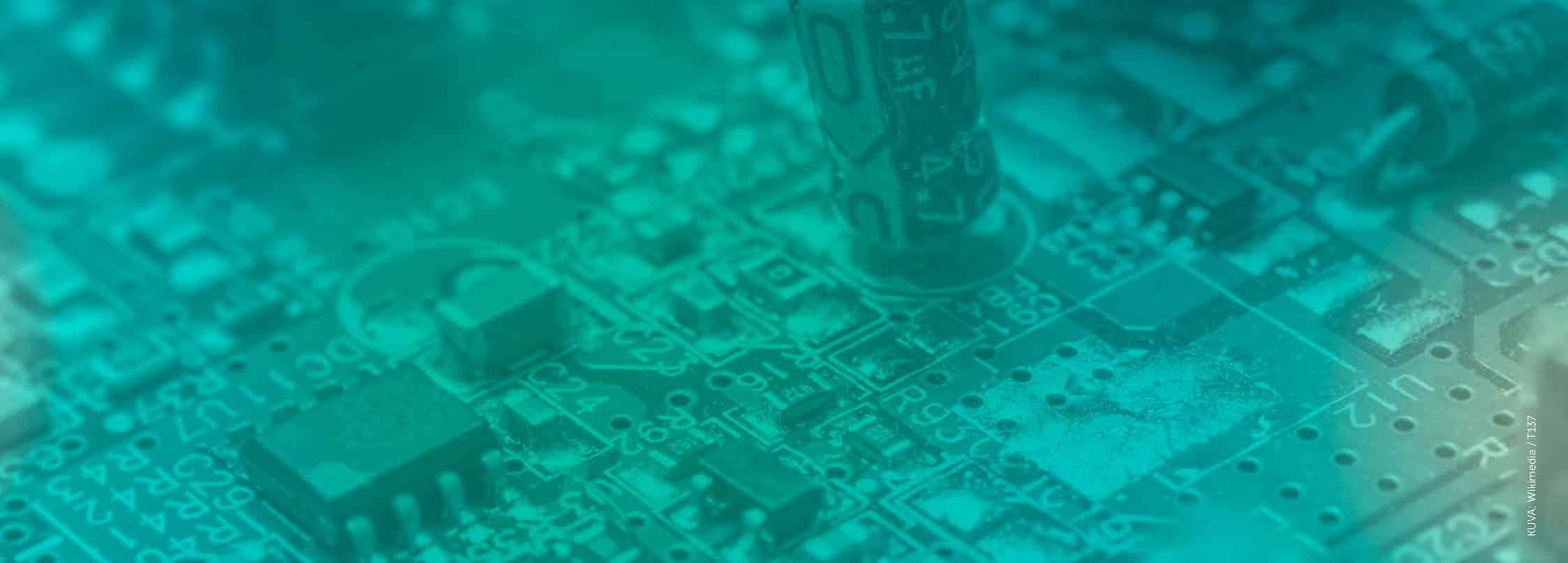
Electronics Watch pyrkii vastaamaan kahteen haasteeseen. Ensinnäkään yritysten omat vastuuhjeistukset, auditointikäytännöt tai sertifiikatit eivät usein riitä ehkäisemään työntekijöiden oikeuksien loukkauksia alihankkijoiden tuotantolaitoksissa. Toiseksi useimmilla hankintayksiköillä ei ole rahallisia ja muita resursseja järjestää omaa valvontaa.

Työskentelemällä tuotantomaiden paikallisten työntekijöiden, järjestöjen ja asiantuntijoiden kanssa pitkäjänteisesti Electronics Watch lupaa pystyvänsä tarjoamaan kattavan ja tarkemman kuvan tuotanto-olosuhteista kuin satunnaisia pistotarkastuksia tekevät kansainväli-

set auditointiorganisaatiot. Maatason valvontaa tekevät paikallisten työelämäkysymysten asiantuntijat, joihin myös tuotantolaitosten työntekijät luottavat. Valvonnan kustannukset jakautuvat Electronics Watchin jäsenten kesken, jolloin yksittäisen hankintayksikön maksuosuus pysyy kohtuullisena.

Electronics Watchin jäsenenä ovat julkisyhteisöt sisällyttävät hankintasopimuksiinsa vaatimuksen, että tietotekniikkatoimittajat työskentelevät täyttääkseen ennalta määritellyt työehtostandardit tuotantoketjussaan. Electronics Watch valvoo ehtojen noudattamista ja laatii toimittajille toimenpidesuosituksia tilanteissa, joissa ehdot eivät täyty. Jäseniksi liittyneet hankintayksiköt saavat myös neuvontaa esimerkiksi vastuullisen hankintamenettelyn suunnittelussa, lainsäädännön mukaisten sopimusehtojen sisällyttämisessä hankintasopimukseen sekä ehtojen rikkomisesta seuraavien toimenpiteiden valmistelussa.

⁹ Ks. <http://electronicswatch.org/en/>

Electronics Watchin sopimusmallissa vastuunäkökulmat on sisällytetty sopimusehtoihin. Peruste tälle on, että koska sopimusehdot pätevät koko sopimuskauden ajan, hankintayksikkö ja toimittaja voivat pitkäjänteisemmin työskennellä yhdessä tuotantoketjun vastuulosuhteiden parantamiseksi. Electronics Watchin hankintasopimusmalli on yhteneväinen EU:n uuden hankintadirektiivin kanssa.

Electronics Watch on vielä alkuvaiheessa. Mikään suomalainen hankintayksikkö ei ole toistaiseksi liittynyt sen jäseneksi. Helsingin hankintatoimessa harkitaan Electronics Watchin palveluiden hyödyntämistä tulevaisuudessa.

TCO Certified¹⁰ on ainoa varta vasten it-laitteille laadittu kolmannelle osapuolen vastuusertifikaatti. Ruotsin toimihenkilökeskusjärjestö TCO:n hallinnoima sertifikaatti on myös siinä mielessä ainutlaatuinen, että se tarkastelee laitteiden koko elinkaarta kaivoksilta kierrätykseen ja huomioi sekä ympäristönäkökohdat että sosiaaliset näkökohdat.

Valtaosa vastuusertifikaateista myönnetään tuotantolaitoksille, mutta TCO Certified on tuotekohtainen. Tällä hetkellä sertifikaatti on saatavissa tietokoneiden näytöille, kannettaville tietokoneille, tableteille, älypu-

10 Ks. <http://tcodevelopment.com/tco-certified>

helimille, pöytätietokoneille, videotykeille ja kuulokkeille.

TCO-sertifikaatti edellyttää, että tuotantolaitoksilla on kolmannen osapuolen todennus ympäristö vastuusta sekä kansainvälisten ja paikallisten työelämän perusoikeuksien noudattamisesta. Vaateet koskevat myös esimerkiksi tuotteiden energiatehokkuutta, turvallisuutta, käyttöergonomiaa, takuuajkoja, päivitettävyyttä ja kierrätystä.

TCO-sertikaatin vahvuuksia ovat, että se on laadittu nimenomaan elektroniikkalaitteita silmälläpitäen ja että se tarkastelee kestävyyttä poikkeuksellisen laaja-alaisesti. Sertifioituille laitteille ja niiden valmistuspaikoille tehdään pistotarkastuksia myös sertifiointin jälkeen.

SUOSITUKSET PÄÄTTÄJILLE JA HANKINTAYKSIKÖILLE

Toivomme kaikkien hankintayksiköiden huomioivan ekologisen, sosiaalisen ja talouden kestävyiden suunnitellessaan it-laitteiden ja palveluiden hankintaa sekä käyttöä.

Jotta hankintayksiköiden työ olisi mahdollisimman helppoa ja riskitöntä, päätöksentekijöiden tulisi tarjota niille selkeä, vastuullisuuteen kannustava ja opastava toimintakehys. Parhailtaan uudistettava hankintalaki on tässä keskeisessä asemassa.

Olemme koonneet alle päättäjille ja hankintayksiköille suuntaa-antavan listan asioista, jotka tulisi huomioida nykyistä kestävämpien julkisten hankintojen toteuttamiseksi.

Suosituksot päättäjille

- Suomen tulee kirjata hankintalakiin, ettei pelkkää hintaa saa käyttää hankinnan kokonaistaloudellisuuden ainoana arviointikriteerinä kuin poikkeustapauksissa.
- Ekologisen ja sosiaalisen kestävyiden sekä koko elinkaaren huomioiminen tulee säätää pakolliseksi niin sanottujen riskituotteiden hankinnoissa.
- Työ- ja elinkeinoministeriön tulee laatia nykyistä selvempiä ja pidemmälle meneviä ohjeistuksia sosiaalisten vastuukriteerien sisällyttämisestä hankinta-asiakirjoihin.
- Veronmaksun merkitys keskeisenä taloudellisena vastuukysymyksenä on viime vuosina tunnustettu yleisesti. Uudessa hankintalaissa tulee olla sosiaa-

lisen kestävyiden ohella viittaus taloudelliseen kestävyteen tai maininta siitä, että sosiaalisena eritysnäkökohtana voi pitää myös esimerkiksi toimittajan rahoituksen vastuullisuutta.

- Hankintalakiuudistuksessa tulee tehdä verovastuun sisällyttäminen hankinta-asiakirjoihin mahdollisimman helpoksi, ja työ- ja elinkeinoministeriön tulee laatia hankintayksiköille aiheesta käytännöllinen ohjeistus.
- Julkisten hankintayksiköiden mahdollisuuksia saada tarjouskilpailuihin osallistuvia yhteisöjä koskevia vi-ranomaistietoja tulee helpottaa lainsäädäntöteitse.¹¹
- Kuntapäättäjien tulee varmistaa, että heidän kunnassaan on vastuullisten hankintojen strategia ja -ohjeistus ja valvoa vastuullisuuden toteutumista hankintatasolla. Strategian tulee kattaa hankintojen koko arvoketju uudelleenkäyttöön asti.
- Kuntien tulee taata hankintayksiköille riittävät ajalliset, ammatilliset ja taloudelliset resurssit vastuullisten hankintojen toteuttamiseksi.
- Vanhojen elektroniikkalaitteiden kierrätys tulee tehdä kunnissa mahdollisimman helpoksi ja vaivattomaksi tavallisille ihmisille. Monella suomalaisella ei ole tietoa siitä, mihin vanhat laitteet voi viedä.

¹¹ Tätä on ehdottanut myös Verohallinto, ks. http://www.vero.fi/fi-FI/Tietoa_Verohallinnosta/Tiedotteet/Tietoa_harmaas-ta_taloudesta_Julkiset_han%2827101

Suosituksot hankintayksiköille

- Varmista, että hankintayksikölläsi on kestävä hankinnan strategia ja ohjeistus, joka määrittelee hankintayksikön vastuullisuustavoitteet sekä riskituotteet ja -palvelut, joissa on tavallista suurempi vastuuhaasteiden todennäköisyys. It-hankintojen tulee sisältyä riskiryhmään.
- Vastuuohjeen tulee kattaa sosiaaliset, taloudelliset ja ekologiset näkökulmat. Riskialoilla tulee olla ala-kohtainen vastuullisuusohjeistus.
- Varmista, että hankinnan valmisteluun osallistuu it-sektorin vastuullisuuskysymysten asiantuntijoita ja että myös taloudellinen vastuu huomioidaan.
- Viesti toimittajille, että asetatte kaikille laite- ja palveluhankinnoille vastuullisuusehtoja. Kerro myös soveltamanne kriteerit avoimesti etukäteen.
- Selvitä, voisiko hankintayksikkösi liittyä vastuullisten eurooppalaisten julkisten hankkijoiden muodostamaan Electronics Watch -verkostoon.
- Erittele selvästi, millaista informaatiota ja milloin toimittajan on annettava sopimusehtojen täyttymisen osoittamiseksi. Mainitse, että puutteet varmennustiedon toimittamisessa saattavat johtaa sopimuksen purkuun tai muihin ennalta määriteltäviin sanktioihin.
- Taloudellisen toimintakapasiteettin, vastuullisuuden ja asianmukaisen veronmaksun todentamiseksi toimittajilta tulisi edellyttää maakohtaisia tilinpäätöstietoja sekä tietoa konsernirakenteesta ja omistajista.

- EU:n ympäristöä säästävien julkisten hankintojen kriteerien (GPP) perustason tulee muodostaa kaikkien tietotekniikkahankintojen ehdoton vähimmäistaso. Lähtökohtaisesti teknisten eritelmien tulisi perustua GPP- lisäkritereihin. (Ohjeistus päivitetään vuoden 2015 aikana.)
- Suosi käytettyä aina kun mahdollista.
- Pyri maksimoimaan laitteiden käyttöikä. Laitteen päivittäminen tai siirtyminen kevyempiin ohjelmitoihin voivat pidentää elinkaarta vuosilla. Mahdol-

isuus pitkäaikaiseen käyttöön tulisi huomioida jo hankintojen suunnitteluvaiheessa.

- Selvitä yhteiskäytön mahdollisuudet. Useimmat tietotekniikkalaitteet eivät ole jatkuvassa käytössä.
- Varmista, että toimittaja on järjestänyt elektronikan kierrätyksen mahdollisimman vastuullisesti, ISO-standardien mukaisin menetelmin ja virallisten kierrätyslaitosten kautta. Edellytä mahdollisuuksien mukaan uusiokäyttöä toimintakunnossa palautettavien laitteiden osalta.

- Internetin välityksellä tapahtuvat virtuaal kokoukset vähentävät matkustustarvetta ja pienentävät siten kasvihuonekaasupäästöjä.
- Paperisten muistioiden ja tulosteiden sijaan suosi asiakirjojen lukemista, jakamista ja muokkaamista verkossa. Niin sanotut pilvipalvelut keventävät toimistojen välittömiä ympäristövaikutuksia, mutta huomiota tulee kiinnittää myös palveluntarjoajan energialan jälkeeseen.
- Pidä laitteet pois päältä silloin kuin niitä ei käytetä pitkään aikaan.

VASTUUSERTIFIKAATTEJA

Erilaisia tavaroiden ja palveluiden tuotannon kestävyttä tarkastelevia vastuusertifikaatteja ja audintotiorganisaatiota on runsaasti. Niiden kattavuudessa ja luotettavuudessa on huomattavia eroja.

YK:n ja Maailmanpankin alaisen Kansainvälisen kaupapakeskuksen ITC:n ylläpitämässä **Standards Map** -palvelussa voi vertailla ja arvioida yli 130 vastuullisuusstandardia ja -ohjeistoa. Palvelu pyrkii osaltaan selkeyttämään eri sertifikaattien ja ja standardien viidakkoa, helpottamaan vertailua ja vähentämään päällekkäisyyksiä. Katso <http://www.standardsmap.org/>.

Alla on listattu joitakin lupaavimmista tällä hetkellä tarjolla olevista standardeista, jotka soveltuvat julkisten hankintojen vähimmäisvastuutason määrittämiseen.

Kunnianhimoisimpana niistä voi pitää Electronics Watchia sekä TCO-sertifikaattia. Electronics Watchin

toiminta on vasta alussa, eikä mikään suomalainen hankintayksikkö ole vielä liittynyt sen jäseneksi. TCO-sertifikaatin haaste on, että sertifioitujen tuotteiden valikoima on toistaiseksi rajallinen. Olisi suotavaa, että hankintayksiköiden vähimmäisvaatimukset olisivat kuitenkin ainakin TCO-merkin tasolla aina kun mahdollista.

Sosiaalisen vastuun sertifikaatit

TCO Certified

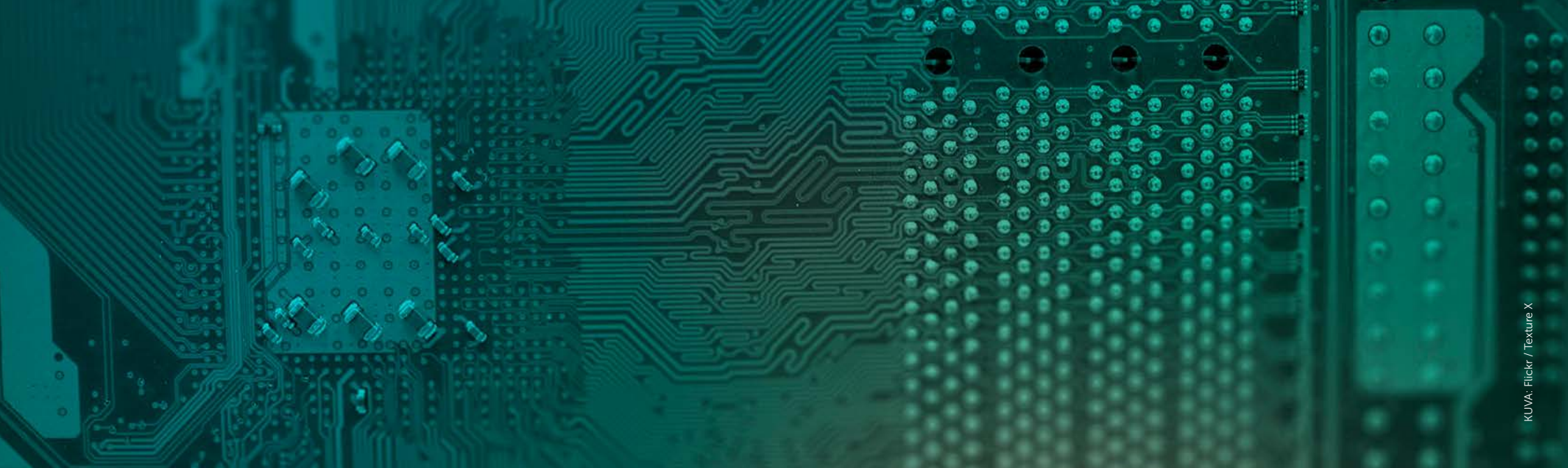
Ainoa varta vasten it-laitteille laadittu kolmannen osapuolen vastuusertifikaatti. Ruotsin toimihenkilökeskusjärjestön TCO:n hallinnoima sertifikaatti tarkastelee laitteiden koko elinkaarta kaivoksilta kierrätykseen ja huomioi sekä ympäristönäkökohdat että sosiaaliset näkökohdat poikkeuksellisen laajasti. Sosiaaliset kri-

teerit pohjautuvat Kansainvälisen työjärjestön ILO:n perussopimukseen. TCO-sertifikaatti myönnetään kuitenkin laitteelle erikseen.

➤ <http://tcodevelopment.com/tco-certified/>

Electronics Watch

Tietotekniikan tuotantoketjujen vastuullisuuden parantamiseen tähtäävän Electronics Watch -verkoston on perustanut seitsemän eurooppalaista järjestöä, joiden työtä tukee 70-jäseninen asiantuntijaneuvosto sekä yli 40 kansalais- ja työntekijäjärjestöä riskituotantomaissa. Electronics Watchiin liittyvät julkisyhteisöt sisällyttävät hankintasopimuksiinsa vaatimuksen, että tietotekniikkatoimittajat työskentelevät täyttääkseen Kansainvälisen työjärjestön ILO:n perussopimukseen pohjautuvat työehtostandardit tuotantoketjussaan. Electronics Watch

valvoo ehtojen noudattamista ja laatii toimittajille toimenpidesuosituksia tilanteissa, joissa ehdot eivät täyty. Maatason valvontaa tekevät paikalliset asiantuntijat. Uudenlaisen julkishankkijoiden yhteistoimintaliin perustuvan organisaation on määrä aloittaa toimintansa vuoden 2015 puolivälissä.

➤ <http://electronicswatch.org/en/>

SA 8000

SA 8000 -sertifiointin ehdot perustuvat Kansainvälisen työjärjestön ILO:n perussopimukseen sekä YK:n lapsen oikeuksien julistukseen. SA 8000 on kansainvälisesti tunnustettu, ja sitä pidetään kattavimpana laajalti käytetyistä tuotantolaitossertifikaateista. SA 8000 edellyttää esimerkiksi elämiseen riittävän palkan maksamista sekä säännöllisiä seurantatarkastuksia. Sertifikaattia hallinnoivan Social Accountability Internationalin (SAI) taustalla

ja rahoittajina on yrityksiä. Työntekijä- ja asiantuntijajärjestöillä on neuvoo-antava rooli.

➤ <http://sa-intl.org/>

Business Social Compliance Initiative BSCI

Eurooppalaisten kauppaketjujen BSCI on yksi yleisimmin käytetyistä yritysten itsensä hallinnoimista vastuualoiteista. BSCI:n vastuullisuusohjeisto sisältää 11 Kansainvälisen työjärjestön ILO:n perussopimukseen ja muihin kansainvälisiin sopimukseen perustuvaa keskeistä työehtoa, jotka tuotantolaitosten tulisi täyttää. BSCI-auditoinnit tekee SAI:n hyväksymä sertifiointiyritys.

➤ <http://www.bsci-intl.org/>

Fair Labor Association FLA

Yritysten, kansalaisjärjestöjen ja yliopistojen vastuullisuusverkosto, jonka jäsenyritysten tulee pyrkiä nou-

dattamaan Kansainvälisen työjärjestön ILO:n perussopimukseen pohjautuvia vastuullisuussääntöjä. FLA:n ajatus on varmistaa, että sen jäsenyrityksillä on olemassa tuotantoketjun vastuuvälöntäjärjestelmä.

➤ <http://www.fairlabor.org/>

Conflict-Free Smelter Programme CFSP

Conflict-Free Sourcing Initiative -yritysverkoston ohjelma identifioi kaivannaissulattoja ja -jalostamoita, joiden tuotteet ovat "konfliktivapaita", eli niiden tuotanto ei suoraan tai välillisesti ole hyödyttänyt aseellisia ryhmittymiä Kongon demokraattisessa tasavallassa ja sen naapurimaissa. CFSP-auditointijärjestelmän avulla it-laitteiden valmistajat voivat varmistaa, etteivät ne käytä tuotannossaan konfliktimineraaleja.

➤ <http://www.conflictreesourcing.org/>

Ympäristömerkit

TCO Certified

Ainoa varta vasten it-laitteille laadittu kolmannen osapuolen vastuusertifikaatti. Tarkastelee laitteiden koko elinkaarta kaivoksilta kierrätykseen ja huomioi sekä ympäristölliset että sosiaaliset näkökohdat. TCO-sertifikaatti myönnetään kullekin laitteelle erikseen.

➤ <http://tcodevelopment.com/tco-certified/>

Joutsenmerkki (pohjoismainen ympäristömerkki)

Joutsenmerkillä merkityt laitteet ovat energiatehokkaita, helposti purettavia ja kierrätettäviä, vähäpäästöisiä ja hiljaisia eivätkä sisällä vaarallisia muoveja tai palonestoaineita.

➤ <http://joutsenmerkki.fi/wp-content/uploads/2013/07/Imaging-equipment-version-6.2.pdf>

EU-ympäristömerkki

EU-ympäristömerkin mukaiset laitteet kuluttavat keskiarvoa vähemmän energiaa, sisältävät vähemmän terveydelle ja ympäristölle haitallisia aineita sekä ovat helposti purettavia, kierrätettäviä ja päivitettäviä.

➤ <http://eu-ymparistomerkki.fi/>

Energy Star -merkki

Energy Star -merkityt laitteet ovat keskimääräistä energiatehokkaampia.

LISÄÄ TIETOA

CSR-kompassi

CSR-kompassi sisältää hyödyllisiä neuvoja ja ohjeita sosiaalisen vastuun huomioimisesta julkisissa hankinnoissa. Sivustolla on myös tarjousasiakirjoissa sovellettavia mallitekstejä.

➤ <http://julkinen.csr-kompassi.fi/>

Kokemuksia sosiaalisten kriteerien käytöstä julkisissa hankinnoissa

Työ- ja elinkeinoministeriön vuonna 2015 julkaisema katsaus kymmenen suomalaisen hankintayksikön kokemuksista sosiaalisesti vastuullisista hankinnoista.

➤ http://www.tem.fi/files/42394/TEMjul_18_2015_web_19032015.pdf

Electronics Watch

Tietotekniikan tuotantoketjujen vastuullisuuden parantamiseen tähtäävän Electronics Watch -verkoston sivuilla on paljon tietoa it-sektorin vastuullisuushaasteista sekä niiden ratkaisuksista julkisten hankkijoiden näkökulmasta.

➤ <http://electronicswatch.org/en/>

Eu-komission opas sosiaalisten näkökohtien huomioonottamisesta julkisissa hankinnoissa

➤ <http://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=6457&langId=fi>

Sosiaalisesti vastuulliset hankinnat -opas

Työ- ja elinkeinoministeriön opas perustelee, miksi sosiaalisesti vastuulliset hankinnat kannattavat, ja antaa ohjeita vastuullisiin hankintoihin.

➤ http://www.tem.fi/files/38066/Opas_Sos.hankinnat_ccx.PDF

Kohti veroparatiisivapaita ostoja -selvitys

Finnwatch-järjestön julkaisu esittelee mahdollisuuksia huomioida veronmaksun vastuullisuus julkisissa hankinnoissa.

➤ <http://finnwatch.org/images/pdf/HankinnatFinal.pdf>

Motivan hankintapalvelu

Valtion omistava asiantuntijayritys antaa ohjeita energiatehokkaisiin ja ympäristöystävällisiin hankintoihin.

Motiva julkaisee hankintayksiköiden käyttöön hankinnoissa sovellettavia it-laitteiden esimerkkikriteerejä.

➤ http://www.motivanhankintapalvelu.fi/tietopankki/it-_ja_toimistolaitteet

EU:N OPPAAT YMPÄRISTÖÄ SÄÄSTÄVISTÄ HANKINNOISTA

EU:n ympäristöä säästävien hankintojen oppaat ja kriteerit antavat hyvän pohjan ympäristö- ja energianäkökulman huomioimiseen julkisissa hankinnoissa. Niiden tulisi muodostaa ekologisten kestävyyskriteerien vähimmäistaso kaikissa julkisissa it-hankinnoissa.

Ympäristöä säästäviä hankintoja -opas

➤ http://ec.europa.eu/environment/gpp/pdf/handbook_fi.pdf

Ympäristöä säästävien julkisten it-hankintojen kriteerit (GPP)

➤ http://ec.europa.eu/environment/gpp/pdf/criteria/office_it_equipment_fi.pdf

Esimerkkejä onnistuneista ympäristöystävällisistä hankinnoista EU:ssa

➤ <http://www.gpp2020.eu/low-carbon-tenders/>

Hankinnat.fi

Työ- ja elinkeinoministeriön sekä Kuntaliiton yhteinen julkisten hankintojen sivusto.

➤ www.hankinnat.fi